

Л 2005

3196 қ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

А.Ғ. Абуов

КРИМИНАЛИСТИКА НЕГІЗДЕРІ

АЛМАТЫ ЖЕТІ ЖАРҒЫ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

А. Ғ. Абуов

КРИМИНАЛИСТИКА НЕГІЗДЕРІ

АЛМАТЫ
«ЖЕТІ ЖАРҒЫ»
2004

343.98(075.8)

ББК 67.52 я 73

А 18

SPF

“Жеті жарғы” ЖАК 2002 жылы Франция өнеркәсібін қолдау Ассоциациясының Алтын медалімен наградталды

А 16 Абуов А.Ғ.

Криминалистика негіздері: Оқу құралы. — Алматы: Жеті жарғы, 2004. — 256 бет.

ISBN 9965-11-149-9

Оқу құралында қылмысты ашу, тергеу және алдын алуда қолданылатын криминалистиканың жалпы теориясы, қылмыс іздерін зерттеудің техникалық-криминалистік әдістері мен құралдары, криминалистік техника, тактика және әдістеме негіздері қарастырылған.

Оқу құралы «құқықтану» мамандығы бойынша жоғары заң оқу орындарында мемлекеттік тілде дайындалатын студенттерге, магистранттарға, аспиранттарға, сондай-ақ оқытушылар мен құқық қорғау органдары қызметкерлеріне арнаған. Оқу құралы «Криминалистика» пәнінің үлгілік оқу бағдарламасы шеңберіндегі негізгі тақырыптарды қамтиды.

А $\frac{1203021300-031}{419(05)-04}$ 34-2004

ББК 67. 52 я 73

ISBN 9965-11-149-9

© Абуов А.Ғ., 2004

© «Жеті жарғы» ЖШС, 2004

Елімізде әлеуметтік және экономикалық қатынастарға өзгерістер еніп, ғылым мен техниканың жаңа жетістіктері іздестіріліп, оларды іс жүзінде толық пайдалануға қызу кірісіп жатқан қазіргі мезгілде, құқық қорғау жүйесі қызметкерлерінен криминалистика жетістіктерін қылмыспен күресте кеңінен қолдануын талап етеді.

Қылмысты ашу, тергеу және алдын алу үшін криминалистік техника, тактика және тергеу әдістемесін жеткілікті меңгерген, кәсіби білікті заңгер мамандарды дайындау жауапты іс. Олар материалдық бейнеленген іздерді, заттар іздерін, құралдар іздерін анықтауды, бекітуді, алуды және сақтауды қамтамасыз етіп, тергеу мүмкіндігін анағұрлым кеңейтеді. Қазіргі тергеуші қылмыспен күресті табысты жүргізу үшін «қылмыстың сөзсіз куәларын» тез тауып «сөйлете» білуі керек. Бұл іспен айналысатын бірден-бір ғылым ол – криминалистика. Сондықтан, жоғары заң оқу орындарында криминалистика пәні негізгі кәсіби пәндердің бірі болып саналады.

Егемендік алған елімізде ана тілінде дайындалатын болашақ заңгерлердің саны көбейіп, тергеуде мемлекеттік тілде жүргізілетін қылмыстық істер саны да өсуде.

«Құқықтану» мамандығы бойынша оқытатын оқу орындарында мемлекеттік тілде жазылған криминалистика пәнінен оқу құралдарының тапшылығы қатты байқалып отыр. Қазіргі кезде қолданылып жүрген оқу құралдары саусақпен санарлық. Олар: Е.Ғ. Жәкішевтің «Криминалистиканың пәндік сипаттамасы және методологиялық негіздері» методикалық оқу құралы (1991), Е.Ғ. Жәкішевтің «Криминалистік тактика» оқу құралы (1997), С.Е. Еркенов пен С.И. Сұлтановтың «Тергеу әрекеттерінің тактикасы» дәрістер жинағы (2002), Е. Тілеубергеновтің «Криминалистика» көмекші құралы (2002). «Криминалистік әдістеме» (2004).

Ал, ұсынылып отырған «Криминалистика негіздерінде» жоғарыда көрсетілген оқу құралдарында қарастырылмаған криминалистиканың жалпы теориясы, криминалистік техника бөлімдері кеңірек

каралып, криминалистік тактика мен криминалистік әдістеменің негізгі бөлімдеріне де мүмкіндігінше көңіл бөлінген.

Криминалистік техникалық көптеген терминдері мен сөз тіркестері шетел және ескі славян тілдеріндегі сөз түбірлерінен шыққандықтан, олардың қазақ тіліндегі баламасын табу өте күрделі болды. Сондықтан да осы оқу құралы бойынша ескерту мен ұсыныс берушілерге автор түсіністікпен қарап, алғысын білдіреді.

1.1. КРИМИНАЛИСТИКАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Криминалистиканың түсінігі және пәні

Криминалистика басқа да ғылымдар сияқты объективтік құбылыстар заңдылықтарының жиынтығы болып табылады. Бірақ та осы көптеген жиынтықтардан криминалистиканың айырмашылығы, ол қылмысты ойдағыдай ашуға, тергеуге және алдын алуға қажетті заңдылықтарды оқытады. Бұл заңдылықтардың қалыптасуы әрбір қылмыстың қоршаған ортамен байланысына және материалдық әлемдегі заттардың, жағдайлар мен іс-әрекеттердің өзара байланысы мен өзара қатынастылығы туралы диалектика заңына сәйкес. Осы заң негізінде міндетті түрде қоршаған ортада іздер мен көріністер қалады да әрбір қылмыс объективтік болмыста әр түрлі: идеалдық немесе заттың, құбылыстың ойда қалған түрінде және материалдық немесе материалдық іздер түрінде бейнеленеді.

Қылмысты оқиға адамдардың әрекет-қимылдарынан болатындықтан қоршаған ортада, әсіресе қылмыс орнында көптеген іздер қалады да, қылмыскер туралы мәлімет көзіне айналады. Ал, осы іздердің пайда болу үрдісі объектінің қасиеті, белгілері және бейне түсіру ерекшеліктері негізінде қажетті бір заңдылықтарға бағынады. Іздерді, басқа да айғақ заттарды оқиға болған жерден тауып, оларды салыстыру, талдау, тексеру нәтижесінде қылмыстың тетігін анықтаймыз.

Криминалистика пәні іздерді, айғақ заттарды іздеу, табу, бекіту, зерттеу әдістерінің және сол үшін қажетті техникалық криминалистік құралдары пайдалану жолдарын оқытып үйретеді.

Криминалистика зерттейтін қылмыс тетігі деген ұғым бар — ол күрделі динамикалық жүйе болып саналады. Бұл жүйе қылмыстық әрекет затынан; қылмыс субъектісінен және оның өз іс-қимылымен, өзге қатысушы субъектілермен қатынасынан; қылмыс жасауға дайындалу, оны іске асыру және жасыру жол-

дарынан; қылмыстық нәтижеден; қылмыс жағдайларынан (уақыты, орыны, жағдайы және с.с.) және басқалардан тұрады.

Қылмыс іздері тергеу жүргізіп отырған қылмыстық іс бойынша дәлелдеме тұрғысында көрінуі үшін олар күзіретті тұлғалармен заңды түрде жинақталуы, сарапталуы, бағалануы және пайдаланылуы қажет. Бұл жұмыстар да өз кезегінде криминалистика зерттеп оқытатын белгілі заңдылықтарға бағынады.

Криминалистиканың практикалық маңызы да аталған заңдылықтар негізінде қылмысты ашу, тергеу және алдын алу мақсатына қажетті техникалы-криминалистік құралдарды, әдістер мен тәсілдерді өңдеумен, жетілдірумен және дамытумен байланысты.

Криминалистика ғылымының пәні екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімі заңдылықтардың үш тобын қамтиды:

- қылмыс тетігінің заңдылықтары;
- қылмыс және оған қатысушылар туралы ақпараттың пайда болу заңдылықтары;
- дәлелдемелерді жинақтау, зерттеу, бағалау мен пайдалану заңдылықтары.

Криминалистика пәнінің екінші бөліміне қылмыспен күресуге қажетті криминалистік құрал-жабдықтарды, тәсілдер мен әдістерді ойлап шығару, практикаға енгізіп пайдалану және оларды жетілдіру жатады.

Осы кезге дейінгі жарық көрген заң әдебиетінде криминалистикаға пәндік сипаттама беру мәселесіне үлкен назар аударылып, көп пікір таластар болғандығы байқалады. Ол орынды құбылыс, себебі әр пәннің мағынасын терең түсіну арқылы ғана оның маңызын біліп, негізгі қағидаларын дұрыс та тиімді пайдалануға болады. Берілген түрлі пәндік сипаттамаларды қорыта келгенде, олар негізінен криминалистиканың қылмысты ашуға және тергеуге қажетті ақпаратты, заттай дәлелдемелерді іздеп тауып, бекіту, зерттеу үшін қолданылатын әдістер мен тәсілдер, сол үшін қылмысты-іс жүргізу заңға сәйкес пайдаланылатын техникалық құралдарды, әдістер мен тәсілдерді оқытатын ғылым екені айтылады. Сонымен қатар, криминалистік тәсілдер мен әдістер тек қылмысты тергеу мен ашуда ғана емес, қылмыстың алдын алуға бағытталған және олар алдын ала тергеуде, сот мәжілісінде, кейбір сот іс-әрекетін жүргізуде қолданылады.

Жоғарыда айтылған заңдылық элементтерін толығымен қамтып, жан-жақты тұжырымдай келіп, заманымыздың белгілі де

беделді криминалист ғалымы, заң ғылымдарының докторы, профессор, академик Р.С. Белкин криминалистика пәніне төмендегідей пәндік сипаттама берген.

Криминалистика — бұл қылмыс тетігінің заңдылықтары, қылмыс және оның қатысушылары жөніндегі ақпараттың пайда болуы, сонымен бірге дәлелдемелерді жинақтау, бағалау мен қолдану туралы және қылмысты ашу, тергеу және алдын алуға бағытталған әдіс-тәсілдерінің танымдылық заңдылықтары туралы ғылым.

Криминалистикада қолданалатын тәсілдер мен әдістер дәлелдемелерді жинақтауға бағытталған. Дәлелдемелерді жинақтау төрт кезеңнен тұрады, олар:

- дәлелдемелерді немесе іздерді іздеп табу;
- оларды бекіту;
- оларды алу;
- алынған заттай дәлелдемелерді немесе іздерді алу барысы мен қорытындысын рәсімдеу.

Заттай дәлелдемелерді немесе іздерді табу дегеніміз — ол тергеу органдарының қылмысты ашуға, керекті дәлелдерді іздеуге байланысты жүргізілетін жұмыс әрекеті. Айғақ заттарды іздеуге арнаулы әдіс-тәсілдер және техника-криминалистік құралдар қолданылмаса, арнайы дайындықтан өткен маман болмаса, қылмысты дәлелдеуге қажетті іздерді, микрообъектілерді жай көзбен қарап тез арада тауып алу оңайлықпен келетін жұмыс емес. (Мәселен, қолдың майлы тер іздері).

Бекіту дегеніміз — криминалистік тұрғыда іздеп тауып алынған дәлелдеме заттарды, іздерді сол күйінде сақтап қалу үшін оларды арнаулы криминалистік тәсілдермен белгілеу. Табылған дәлелдеме заттар, іздер іс жүргізу құжаттарында толық сипатталып жазылады, фотосуретке түсіріледі, арнаулы жабдықтарды қолдану арқылы үлгісі алынады, т.б.

Дәлелдемелерді зерттеу деп қылмыстық іс бойынша жинақталған заттай дәлелдемелерді немесе іздерді құзырлы тұлғалар заңды түрде қабылдап, олардың пайда болу тегін және қаралып отырған қылмыстың басқа да материалдарымен қарым-қатынасын тексеруін айтамыз. Іс бойынша заңды түрде жиналған және бекітілген заттай дәлелдемелер криминалистік тұрғыдан жан-жақты зерттеліп, қайдан қалайша пайда болғандығы тергеудегі қылмысты оқиғаға қандай дәрежеде қатысы бар екендігі анықталады. Сонымен қатар жеке іздерді, кейбір зат-

тай дәлелдемелерді тексеруге арнаулы білімділік қажет болған кезде, күрделі криминалистік техниканы қолданып сарапшы зерттеуінен өткізеді. Сарапшылық зерттеуде дәстүрлі басқа да күрделі физикалық, химиялық әдістер спектрографиялық талдау, газды, сұйық хроматографиялық зерттеулер және басқа да көптеген ғылыми-техникалық арнайы әдістер мен құралдар бар.

Криминалистиканың даму заңдары мен қағидалары

Криминалистика пәні өзіне тән даму заңдарына және қағидаларына сәйкес қалыптасып дамып отырады.

Заңдары:

- криминалистиканың қалыптасқан және қазіргі кезде жаңадан пайда болған теориялары мен тұжырымдамаларының арасындағы өзара байланыста болу заңы;

- басқа ғылымдардың осы күнгі жетістіктерін тез арада қылымыстық тергеу жүргізу өндірісіне енгізу заңы;

- криминалистика ғылымы әдістемелік ұсыныстарының қылымысты ашуға, тергеуге және болдырмауға қажеттілігін арттыру және осы тәжірибені криминалистика ғылымы жетістіктері негізінде ұштастырып жетілдіру заңы;

- криминалистиканың және де басқа қосалқы, тектес ғылым салаларындағы ғылыми-техникалық өрлеу негізінде криминалистиканың даму барысын үдету заңы.

Криминалистиканың қағидалары негізінен мына көрсетілген үш бағытта болады:

шынайылық қағидасы, ол криминалистік ғылыми зерттеулердің қандай да болмасын саяси көзқарастан, ой-ұғымнан тәуелсіздігі, шынайы өмірдегі заңдылықтар мен құбылыстардың мүмкіндігінше дәлме-дәл бейнеленуін көрсетуіне негізделуі қажет;

тарихтық қағидасы, яғни криминалистика пәнінің мазмұнын, қызметін және байланыстарын басқа ғылымдармен динамикалық қарым-қатынаста ұстап, олардың пайда болуымен және өзгерістерімен ұштастырылып отыруы керек;

ғылымның жүйелілік қағидасы бойынша криминалистиканың жеке бөлімдерінде оқытылатын құбылыстар мен фактілер бір бүтіннің бөліктері ретінде өзара байланысты да тәуелді түрде қарастырылуы қажет.

Криминалистік зерттеу ақпаратының негізгі бастаулары төмендегідей:

а) қылмыспен, құқық бұзушылықтың түрлерімен күресті. қылмыстық іс жүргізуде қалыптасатын әрекеттер мен қатынастарды реттейтін заңдар мен олардан шығатын басқа да нормативтік актілері;

ә) қылмыстық, әлеуметтік және халықшаруашылық статистикасының ақпараттары;

б) құқық қорғау органдары жүргізетін қылмыстық, азаматтық істердің, түрлі тексеру материалдары; прокурорлық, тергеушілік, сараптамалық, жедел-ізвестіру, сот практикасының құжаттары және қылмысты табу, ашу және алдын алу жұмысында қолданылатын бақылау органдарының мәліметтері;

в) заң саласындағы және басқа ғылымдар саласындағы теориялық, әдістемелік, анықтамалық әдебиеттер, ғылыми-техникалық жетістіктер, ғылыми туындылар тұжырымдамалары және оларды іс-жүзінде пайдалану тәжірибесі мен қорытындылары;

г) ғылыми ізденістер мен олардың қорытындыларының практикада пайдасы барын дәлелдейтін құқық қорғау саласының мамандары мен қызметкерлерінің көзқарастары, қорытындылары, ойлары, ұсыныстары және т.б.

Криминалистиканың міндеттері мен қызметтері

Криминалистиканың міндеттері жалпы, арнаулы және нақты болып үш топқа бөлінеді.

Криминалистиканың жалпы немесе басты міндеті құқық қорғау органдарына қылмыспен күресуде қылмыстық құқық, криминалогия, қылмыстық іс жүргізу құқығы және басқа да ғылымдар саласы сияқты өз тұрғысынан көмектесу.

Әрбір ғылымның пәндік сипаттамасы, мазмұны ол ғылымның міндеттерімен тығыз байланысты, сондықтан жоғарыда талдаған криминалистиканың пәндік сипаттамасы оның арнаулы міндеттерін анықтауға мүмкіндік береді.

Криминалистиканың арнаулы міндеттері мыналар:

- Криминалистика пәнінің негізін құрайтын объективтік заңдылықтарды одан әрі кеңейтіп оқып зерттеу, осы ғылымның жалпы және жеке теорияларын дамыту, олардың жалпы әдістемелік негіздерін жасау.

- Заттай дәлелдемелерді, іздерді тауып алу, бекіту, зерттеу үшін керекті жаңа криминалистік әдістер мен тәсілдерді одан әрі өңдеп жетілдіру және осы әдістерді пайдалануға лайықты жаңа техникалық құралдар жасап шығару;

- алдын ала тергеу, сот тергеуінің және криминалистік сараптаманың ұйымдастырушылық, тактикалық және әдістемелік негіздерін жетілдіру. Әрбір тергеу әрекеттерінің тактикалық әдістерін өңдеу арқылы олардың нәтижелігін арттыру;

- қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеудің әдістемесін өңдеп жетілдіру үшін жаңа ұсыныстар енгізу.

- қылмысты азайту үшін криминалистік сақтық шараларын күкық қорғау органдарына ұсыну.

- шет елдердегі криминалистика ғылымы жетістіктері мен тәжірибелерін қылмысты ашу, тергеу және алдын алу үшін пайдалану.

Криминалистиканың нақты міндеттері тез уақыт аралығында орындалатын сипатта болып келеді; мәселен, осы ғылым алдында өзінің кейбір кезеңінде қылмыстың жаңа түрлерін немесе топтарын (тапсырыспен адам өлтіру, компьютерлік ақпаратқа байланысты қылмыстар) тергеу әдістемесін шығару міндеті қойылады. Сонымен қатар, нақты міндет саласында соңғы кезде көтеріліп жүрген мәселеге, криминалистика жүйесіндегі бөлімдер санын төрттен беске дейін көбейту де жатады.

Осы жерде криминалистика пәнінің міндеттерімен қатар оның негізгі қызметтерін (функцияларын) қарастыра кету төмендегідей болып келеді:

- танымдық қызметі, яғни криминалистикамен жалпы таныстыру;

- әдістемелік қызметі, бұл криминалистика ғылымы мен пәні арасындағы қарым-қатынасты, ғылыми және тәжірибелік мазмұндарын дұрыс тұжырымдау;

- түсіндірмелік қызметі, криминалистика пәнінің ғылыми бейнесін, оның болмысын және элементтерін ашып көрсету;

- жүйелендіру қызметі, бұл осы кезге дейінгі жиналған ғылыми және тәжірибелік материалдарды бір жүйеге келтіру;

- құрастырмалық қызметі, яғни практикалық із танудағы құрал-жабдықтарды дамыту және жетілдіру;

- криминалистік зерттеу қорытындыларын практикаға енгізу қызметі;

- болжау қызметі, бұл қылмыспен күресте криминалистика ғылымында жинақталған деректерге, ақпараттарға қарап, болашақта қылмыс жасаудың қандай жолдары мен тәсілдері көбейетіндігін алдын ала болжап көрсету болып табылады.

Криминалистиканың жүйесі

Криминалистика жүйесі ғылымның пайда болуынан бастап бүкіл тарихы бойына дамып және жетілдіріліп отырады. Бұл процесс осы күнге дейін жалғасуда. Криминалистика өз алдына ерекше, дербес ғылым болғандықтан, оның өзі іштей өзара байланыстығы жеке бөлімдерінен құралған ғылым жүйесі болып табылады. Көптеген оқулықтарда дәстүрлі түрде криминалистика жүйесі төрт бөлімнен құралған, олар:

Криминалистиканың жалпы теориясы.

Криминалистік техника.

Криминалистік тактика.

Криминалистік әдістеме (қылмыстардың жекелеген түрлері мен топтарын тергеу әдістемесі).

Криминалистиканың жалпы теориясы криминалистика пәнінің әдістемелік негізі, оның ішкі және сыртқы дүниетаным қағидаларының, теориялық тұжырымдамаларының, ұғымдарының, әдістерінің, терминдер анықтамаларының жүйесі. Бұл бөлімде криминалистиканың пәндік сиппатамасы беріледі, оның жеке бөлімдерінің қысқаша мазмұны мен бөлімге жіктелуі, криминалистикада пайдаланатын жалпы ғылымдық және арнаулы әдістер көрсетіледі, криминалистік сәйкестендіру (идентификация), криминалистік тергеу жорамалдауының теориялық негіздері, тергеушінің қылмыстық іс жүргізудегі қарым-қатынас қағидалары қаралады.

Криминалистік техника бөлімінде заттай дәлелдемелерді және іске қатысты деректерді іздеп табуға, бекітуге, зерттеуге керекті тәсілдер мен әдістерді, қолданылатын қажетті техникалық құралдарды қарастырады. Бұл бөлім жеке ірі-ірі салалардан тұрады да, оларда криминалистика техникасында қолданылатын тәсілдер мен құралдар көрсетіледі, атап айтқанда: микроскопиялық зерттеу тәсілі, өлшеу техникасы, спектрдің көзге көрінбейтін сәулелерін /инфракызыл, ультракүлгін, рентген/ зерттеу, люминесценттік талдау, т.б. криминалистік зерттеу тәсілдері мен әдістері сипаталады.

Криминалистік техниканың күрделі де, негізгі салаларының бірі — криминалистік фотография. Бұл бөлімде жедел-іздістіруде және сот зерттеуінде фотосурет заттай дәлелдемелерді бекіту, зерттеу үшін пайдаланатын тәсілдер мен әдістер ретінде қарастырылады. Бөлімнің жеке тарауларында іздерді, құжаттарды,

атыс құралдарын, олардың бөлшектерін, оқ-дәрілерді, т.б. объективті зерттеп, тексеру әдіс-тәсілдері көрсетіледі.

Криминалистік тактика (тергеу тактикасы) тергеу әрекеттерін жүргізгенде қолданылатын тиімді де нәтижелі әдістерді, оларды қолдану қағидаларын қарастырады.

Тергеу жұмысында әр түрлі тергеу әрекеттерін жүргізуге бейімделген арнаулы тактикалық әдістер көрсетіледі. Тактикалық тәсіл — тергеу әрекеттерін жүргізудің неғұрлым ұтымды және нәтижелі жолдары. Әр тергеу әрекетінің ерекшелігіне байланысты тиімді, пайдалы тактикалық тәсіл ұсынылады. Мәселен, оқиға болған жерді қарауға ұсынылатын тактикалық әдіс — ол заттай дәлелдемелерді, іздерді, оқиға болған ортаны рет-ретімен, жүйелі түрде дәйекті қарау; тінтуге ұсынылатын тактикалық әдіс — ол тінту жүріп жатқанда тергеуші үй иесінің мінез-құлқына, қисынға келмейтін әрекет-қимылына назар аударуы; логикаға сәйкес алып қарағанда, іздеп жатқан заттың қай жерге тығылғанын болжау; жауап алудың тактикалық әдісі — ол тергеушінің жауап беруші адаммен (қуә, жәбірленуші, айыпкер) психологиялық жағынан дұрыс қатынас жасап, қылмыстық істегі деректерді жауап алу барысында орынды, ретті пайдалану, т.б.

Аталған тактикалық әдістер және басқа да тергеу әрекеттерінде қолданылатын әдістер мен тәсілдер іс-жүргізу заңына қайшы келмей, тек тергеу әрекеттерінің нәтижелі және тиімді өтуіне бағыттылады.

Криминалистік тактика басқа бөлімдермен, соның ішінде криминалистік техникамен де тығыз байланысты. Егер криминалистік техника техникалық тәсілдер мен құралдарды пайдалану жөнінде жалпы ұғым берсе, тергеу практикасы бұлардың тергеу әрекеттерінің ерекшелігіне байланысты қолдануға болатынын айтады. Мәселен, оқиға болған жерді қарау тактикасында айылғандай, бұл тергеу әрекеттерін жүргізгенде қандай техникалық тәсілдер, құрал-саймандар қолданылатыны, олардың пайдалану әдісі баяндалады.

Криминалистік әдістеме (қылмыстардың жекелеген түрлері мен топтарын тергеу әдістемесі) — бұл бөлімде жеке қылмыстар бойынша жүргізілетін тергеудің әдістемелік тәртібі көрсетіледі, себебі әрбір қылмыс түрін тергеудің өзіндік ерекшеліктері бар. Осыған байланысты жеке бір істі тергегенде қолданылатын техникалық және тактикалық тәсілдер мен әдістер тергеліп жатқан қылмыстың ерекшеліктеріне

бейімделеді. Сондықтан техникалық тәсілдер, әр тергеу әрекеттерінің техникалық әдістері осы ерекшелікке байланысты қолданылып, осы қылмысты ашуға, іс бойынша дәлелденетін барлық мәселелерді шешуге бағытталады.

Негізгі мақсат — қандай да болмасын қылмысты тез арада ашып, толық тергеу жүргізу болғандықтан, оны криминалистік тұрғыдан талдап, криминалистік сипаттамасын беру керек. Талдау кезінде аталған қылмыс әдетте қандай әдістермен жасалады, қылмыскерлер қылмыстың ізін жасыру үшін қандай әрекеттер қолданады және осыған байланысты қоршаған ортада қандай іздер қалуы тиісті екені көрсетіліп белгіленеді. Криминалистік сипаттамада қылмыскердің мінез-құлқы және басқа типологиялық қасиеттері баяндалады, жәбірленушінің қарсылық әрекеттері және осыған байланысты қылмыс жасалған жерде қалуы мүмкін деген іздер белгіленіп нақтыланады.

Криминалистика жүйесінің барлық бөлімдері бір-бірімен өте тығыз байланыста. Жоғарыда айтылғандай, криминалистиканың жалпы теориясы бүкіл осы ғылымның әдістемелік негізі болып табылады. Криминалистік техниканың мүмкіншіліктері әр түрлі тергеу әрекеттерін жүргізгенде (тергеу қарауы, жауап алу, тінту, тергеу эксперименті, т.с.с.) қолданылады. Ал, жеке криминалистік әзірлемелерді жасағанда техникалық-криминаликалық құралдар мен әдістерді және тергеу әрекеттерін жүргізудің тактикалық тәсілдердің пайдалану ерекшеліктері ескеріледі.

Криминалистиканың әдістері

Криминалистиканың әдістері туралы ілім криминалистиканың жалпы теориясының негізгі элементтерінің бірі болып саналады.

Әдістер, қандай да ғылым саласында болмасын, соның ішінде криминалистикада да, құбылыстарды шынайы танудың бірден-бір жолы болып табылады. Криминалистикада қарастырылатын және қолданылатын әдістер әр түрлі, олар көптеген логикалық негіздемелер бойынша топтасуы мүмкін.

Жалпылама қағидасы бойынша криминалистика әдістері жүйесін үш негізгі деңгейде қарастыруға болады, олар: жалпыға бірдей әдіс — диалектикалық материализм; жалпы (жалпы ғылыми) әдістер; арнаулы әдістер. Жалпыға бірдей әдістің құрамын диалектикалық және қалыпты логика құрайды.

Жалпы ғылыми әдістер барлық (немесе көбінесе) ғылымдар мен тәжірибе аумағын қамтиды да криминалистикада ғылымның мақсаты мен пәнінен тұратын заңдылықтармен анықталады. Жалпы ғылыми әдістер арасында әдістердің негізгі топтарын айырып қарасак:

сезімге рационалдық әсер етуші әдістер қатарына бақылау, сипаттау, бейнелеу, салыстыру, эксперимент жүргізу, үлгілеу жағады;

Бақылау — бұл алдын ала бағытталған мақсатты түрде белгілі бір объектіні қабылдау құбылысы. Бұл жұмыспен тек ғалым-криминалист қана емес, тергеуші, жедел іздестіру қызметкері, прокурор, сот та айналысады.

Бақылау барысында логикалық әдістер қолданылады, олардың қатарына:

анализ (талдау); синтез (жинақтау); индукция (жекеден жалпыға бағытталған ойлау); дедукция (жалпыдан жекеге бағытталған ойлау); гипотеза (жорамалдау); аналогия (ұқсастық) жағады;

Сипаттау — бұл анықталған және жүргізіліп жатқан зерттеуге қатысы бар кейбір объектілердің белгілерін сипаттап зерттеу немесе басқа әдістер арқылы алынған ақпаратты анықтап тіркеу тәсілі болып табылады.

Бейнелеу әдісі криминалистикада деректі затты не белгілі бір оқиғаны суреттеп жазу үшін өте жиі қолданылады, сондықтан оған кеңірек тоқтаған жөн. Бейнеленіп отырған объектінің өзіне тән белгілерін сипаттау арқылы жалпы объект жөнінде ұғым беріледі. Объектінің белгілерін тауып, оны бейнелеу жоғарыда көрсетілген бақылау немесе өлшеу тәсілдерін қолдану арқылы қабылданып баяндалады. Бейнелеу ауызша, не жазбаша түрде қолданылып жүрген криминалистік жіктеу жүйесі бойынша суреттеледі. Бейнелеуді бекіту үшін техникалық құралдар, атап айтқанда, фотоаппарат, бейнекамера, магнитофон, т.с.с. қолданылады. Криминалистикада бейнелеу арқылы жеке іздер, қолжазбалар, оқ-дәрі және адамдардың сыртқы келбеті суреттеліп жазылады. Бейнелеуді қолдану тәсілдері заңға сәйкес болуы тиісті.

Зерттелетін объектілердің қасиеттері мен белгілерін қабылдап бекіту үшін оптикалық және басқа ғылыми-техникалық құралдар — микроскоптар, спектрофотометрлер, газохромометрлер кеңінен пайдаланылады.

Бейнелеп сипаттаудың екі түрі бар. Бірінші жағдайда объектілер мен құбылыстар тікелей қарап сипатталса, екінші жағдайда олар басқа деректерден алған ақпараттар арқылы ғана бейнеленіп жазылады. Мәселен, тергеуші заттай дәлелдемелерге тән қасиеттерді өзі тікелей көріп қарап, қабылдау арқылы хаттамаға жазады, ал басқа бір жағдайларда ол өзі көрмеген объектілерді де бейнелеп хаттамаға түсіруіне тура келеді. Атап айтқанда, қылмыс жасады деген күдікті адамның бет-әлпетін және басқа белгілерін хаттамаға тергеуші осы адамды көрген куәнің айтуымен сипаттап жазады. Объектілер (не құбылыстар) кейде толық бейнеленіп, ал кейбір жағдайларда үзінді түрінде де суреттеледі. Жағдайға байланысты объектіні (не құбылысты) толық сипаттап жазуға мүмкіншілік болмаған жағдайда тергеуші объектінің тек елеулі белгілерін алдын ала көрсетіп, толық сипаттамасын хаттамаға кейін бейнелеп жазады.

Уақыт өткен сайын, объектілерге (не құбылыстарға) тән белгілер (қасиеттер) ескіреді, немесе жойылып кету де мүмкін. Сондықтан тергеу қарауы кезінде қабылдаған белгілер дер кезінде толық сипатталып жазылуы қажет. Қаралған объектілер туралы ақпараттар қылмысты дәлелдеуге пайдаланылатындықтан, олар хаттамада бұрмаланбай, өзгеріссіз жазылуы керек.

Салыстыру әдісі — бұл екі немесе бірнеше объектілердің өзіне тән белгілерін теңеп, салыстырып көру. Салыстыру әдісі криминалистикада ең жиі қолданылады және ол өте күрделі логикалық талдауды қажет ететін ойлау үрдісі. Екі немесе бірнеше объектілерді өзара салыстырғанда, алдымен әр объекті жеке алынып зерттеледі. Салыстыру бірнеше сатыдан тұрады. Оның бірінші сатысында зерттеліп отырған объектілерге тән қасиеттер мен белгілер сұрыпталып алынады.

Бұл жерде аса көңіл аударатын нәрсе — салыстыру негізіне алынатын қасиеттер мен белгілер осы объектіге тән және тұрақты, басқа объектілерде жиі кездеспейтіндей болуы қажет.

«Қасиет» пен «белгі» ұғымы бір-бірімен тығыз байланысты болғанымен тең мағыналы ұғым емес. Объектідегі сәйкестендірілетін белгі зерттеп отырған объектінің ерекшелігіне байланысты; кейбір объектінің қасиетін бірден аңғарып қабылдауға болады, ал кейбір объектінің тек белгілерін қабылдап, сол арқылы қасиетін білуге болды. Мәселен, аяқтың ізінде қалған белгілер арқылы ізді қалдырған адамның аяқ алыс ерекшелігін ажыратуға болады (жеңіл жүріс, кербез жүріс, адам үлкен, аяғы ақсап басады, т.б.).

Әрине, бірнеше объектіде бірдей немесе ұқсас қасиет пен белгі болуы мүмкін. Бірақ көп жағдайларда бір не екі бірдей белгіні негізге ала отырып, салыстырып отырған объектілердің тепе-теңдігі туралы айтуға болмайды. Сондықтан әр объектіні жеке зерттегенде бірнеше қасиеттер мен белгілер сұрыпталып, олардың осы күйінде басқа, осыған ұқсас объектіде болмайтынын анықтау қажет болады. Салыстырылмақшы объектілерден осындай қасиеттер мен белгілер жинағын тапқаннан кейін, зерттеуші салыстырудың екінші сатысына көшеді. Зерттеу кезеңінде салыстырып отырған екі немесе бірнеше объектіден сұрыпталып алынған белгілер бір-бірімен салыстырылып олардың ұқсастығы, не өзгешелігі анықталады. Салыстырудың үшінші сатысында белгілерді бір-бірімен теңестіріп, салыстыра тұжырымдай отырып, зерттеуші бір белгілі қорытынды шығарады. Ол үшін зерттеуші логикада қолданылатын талдау, жинақтау, абстракциялау, болжау және т.б. әдістерді пайдаланылады.

Эксперименттік зерттеу әдістері болған оқиғаға қатысты кейбір құбылыстарды криминалистік зерттеу және объективті шынайы тану мақсатында ғылыми тәжірибелерге негізделеді. Аталған әдіспен криминалистикада заттарды зерттегенде, қылмысты тергегенде пайда болған болжамдар әр түрлі тәжірибелер арқылы нақтыланады. Бұл әдістің негізгі міндеті – әр түрлі құбылыстардың немесе заттардың маңызы мен жағдайын, негізгі қасиетін, табиғаты мен жаратылысын анықтау. Эксперименттік тәжірибелер жүргізгенде жоғарыда көрсетілген бақылау, өлшеу, сипаттау әдістері де пайдаланылады. Жүргізіліп жатқан тәжірибенің міндетіне байланысты эксперимент *сарапшы эксперименті* және *тергеу эксперименті* болып екіге бөлінеді. Сарапшы эксперименті сараптама жүргізуге керекті үлгілерді алуға, кейбір құбылыстардың жүру барысын бақылауға (мәселен, іздің пайда болу тетігін тексеруге) және сараптауда қолданылатын (физикалық, химиялық, т.б.) әр түрлі әдістердің тиімділігін, нәтижелігін тексеруге бағытталады. Тергеу эксперименті іс бойынша, тергеу әрекеттерін жүргізу арқылы табылған ақпараттарда көрсетілген оқиғаның шындығын тексеру үшін, болған оқиғаны қайтадан бұрынғы қалпына келтіріп, оған ұқсас жағдайларда тәжірибені жүргізу арқылы орындалады.

Үлгілеу дегеніміз объектінің түп нұсқасын үлгімен, яғни арнайы құрылған ұқсастықпен ауыстыруға негізделеді. Олар заттардың, құралдардың, құбылыстардың, жүйелердің және

процестердің сүмбілері болуы мүмкін. Осы үлгілермен қажетті зерттеулер жүргізіліп, осыдан алынған қорытындылар түпнұсқаға негізделеді. Криминалистикада үлгілеудің ойша, физикалық, математикалық, кибернетикалық және басқа да түрлері жасалады.

Адамның табиғи көру мүмкіншілігі шектелген, оның көзі объектінің бар белгісін, оған тән қасиетін толығымен көріп сезе алмайды. Оларды көру үшін ерекше бір әдіс, техникалық құралдар керек. Көздің көру шегін кеңейту арқылы, заттардың бастапқыда анық көрінбейтін белгісін карап қабылдауды күрделі бакылау деп атайды.

Өлшеу әдісі криминалистикада объектілерді зерттеу барысында өте жиі қолданылады. Өлшеу мына математикалық тәсілдерді қолдану арқылы жүргізіледі:

- өлшеу;
- есептеу;
- геометриялық құрылыс;
- математикалық модельдеу т.с.с. жатады.

Объектілердің салмағы, көлемі, екі не болмаса бірнеше объектілердің өзара арақашықтығы есептеліп шығарылады және өлшеу арқылы кейбір заттардың тән қасиеттерінің сандық сипаттамасы беріледі. Кейбір оқиғалардың, құбылыстың болған уақытын да өлшеу арқылы шешуге болады. Өлшеу әдісі міндетті түрде әр түрлі — карапайым және күрделі өлшеу құралдарын пайдалану арқылы жүргізіледі. Объектілерді зерттегенде кейде тікелей өлшемнің қорытындысын негіз есебінде ғана пайдаланып, күрделі инженерлік не математикалық формулаларды қолдана отырып, ақырғы өлшеу қорытындысын табуға болады. Мәселен, автокөліктің жол апаты алдында қандай жылдамдықпен келе жатқанын есептеп шығару үшін, тікелей өлшеу арқылы тежелу жолының ұзындығын өлшеп, оның қорытындысын формулаға енгізу керек. Бұл мысалды тікелей өлшеуді тергеуші жүргізсе, күрделі өлшеуді сарапшы жүргізіп, өлшеу қорытындысын тауып шығарады.

Есептеу объект немесе құбылыс параметрлерін анықтауда және математикалық үлгілеуде қолданылатын қажетті әдіс болып саналады.

Геометриялық құрылыс әдісі өлшеумен өте тығыз байланыста, ол жоспарларды (мәселен, оқиға болған жердің жоспары), сызбаларды, графиктерді, кестелерді құрастыруда пайдаланылады.

Математикалық модельдеу математикалық есептердің көмегімен үрдістер мен құбылыстардың өту жолдарын, шарттарын үлгілейді.

Кибернетикалық әдістер — криминалистикаға соңғы жылдары өмірге белсенді еніп жатқан компьютерлендіру негізіндегі ғылыми жаңа әдіс түрі. Бұл әдістің негізінде жаңа ақпарат беретін технологиялардан ақпараттарды, компьютерлік модельдеуді және т.б. жедел іздестіру мен автоматтандырылған өңдеуді жүзеге асыру мүмкіндігі туындайды.

Эвристикалық әдістер — бұл криминалистиканың жалпы ғылыми әдістер қатарына жаңа эвристика ғылымынан соңғы кезде қосылды, яғни терең де тиімді түрде ойлау нәтижесінде жаңалық табуды білдіреді.

Арнаулы (жеке) әдістер криминалистикада осы жоғарыда көрсетілген әдістермен қатар кеңінен қолданылады. Арнаулы криминалистік зерттеу әдістері меншікті және басқа ғылымдардан алынған деп аталатын екі топқа бөлінеді.

Бірінші топтағы арнаулы әдістер — тек криминалистика ғылымында ғана зерттелген және криминалистика ғылымымен қолданылатын әдістер. Олардың қатарына, мысалы, криминалистік сәйкестендіруді, дактилоскопияны, криминалистік фотосуреттің көптеген әдістерін, баллистиканы, құжаттарды техникалық зерттеу, тергеу әрекеттерін жоспарлау, тергеуді ұйымдастыру әдістерін жатқызуға болады.

Бұл әдістердің ішінде айрықша орын алатын әдістердің бірі — техникалық криминалистік зерттеу тәсілдері, атап айтқанда оқиға болған жерді суретке түсіру әдістері, түстерді бөліп суретке түсіру, қарама-қарсы түстерді күшейту арқылы суретке түсіру, саусақтардың папиллярлық өрнектерін жіктеу әдісі, атылған оқ пен қауызды (гильзаны) мылтықпен сәйкестендіру, тергеу әрекетін жүргізуде қолданылатын тактикалық әдістер т.б.

Екінші топтағы арнаулы әдістер басқа ғылымдарда пайда болған әдістерді криминалистік объектілерді зерттеуге бейімдеу арқылы пайда болған. Арнаулы әдістердің екінші тобына: заттар мен материалдардың құрамы мен құрылымын, химиялық, физикалық және физика-химиялық қасиеттерін талдау әдістері, биологиялық, антропологиялық, антропометриялық, психологиялық, әлеуметтанушылық, микроскопиялық зерттеу, спектрдің көзге көрінбейтін инфрақызыл, ультракүлгін сәулелерін, рентген сәулесін пайдалану арқылы зерттеу, спектрлік талдау, т.б. әдістері жатады.

Криминалистиканың меншікті және басқа ғылымдардан алынған арнаулы әдістеріне алдын ала тергеуде, сот тергеуінде, сот сараптамасын жүргізуде қолдану үшін олардың белгілерін бағалауға және қолдануға төмендегідей талаптар қойылады:

а) әдістің ғылымилығы, яғни оның ғылымға негізделгендігі, алынатын қорытындылардың шынайылығы, нақтылығы мен тұрақтылығы, әдістемелік қалыптасуы;

ә) әдістің қауіпсіздігі, яғни оны қолдану адамдардың өмірі мен денсаулығына зиянсыз болуы;

б) әдістің заңдылығы мен этикаға сәйкестігі, яғни оны пайдалану заңдылықтың конституциялық қағидаларына және қоғамдық тәртіп талаптарына, қылмыстық іс-жүргізу құқығына сай, адамдардың құқығын бұзбайтындай, ар-ожданына кір келтірмейтіндей дәрежеде болуы;

в) әдістің тиімділігі, яғни әдіс қысқа мерзімде алға қойған мақсатқа толық жеткізіп, жұмсалған күш пен шығынға тұра-тындай қорытынды алуды қамтамасыз етуі қажет.

Криминалистиканың ғылымдар жүйесіндегі орны

Криминалистика қылмысты ашуға және тергеуге керекті заттай дәлелдемелерді қылмыстық іс жүргізу заңына сүйене отырып, іздеп табу, бекіту, зерттеу үшін пайдаланылатын техникалық құралдар, тактикалық әдістер мен тәсілдер жөніндегі ғылым болғандықтан, басқа да өзі тектес заң ғылымдарымен тығыз байланысты, өйткені оның көптеген тәсілдері мен әдістері осы ғылымдардың қағидаларына негізделген.

Криминалистика ең алдымен қылмыстық және азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымдарымен тығыз байланысты. Себебі, біріншіден, криминалистика өз алдына ғылым болып бөлініп шыққанға дейін, бастапқы даму кезеңінде қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымының шеңберінде қалыптасса, екіншіден, криминалистиканың зерттеп дайындаған тәсілдері мен әдістері қылмысты ашуға, тергеу әрекеттерін тиімді жүргізуге негізделсе, қылмыстық іс жүргізу заңы осы тергеу әрекеттерін жүргізу тәртібін бекітеді. Яғни, екі пәннің де зерттейтіні — тергеу әрекеті. Бірақ, олардың осы іс жүргізу әрекеттерін оқып тексеру аспектісінің мазмұны әр түрлі. Криминалистік тәсілдер мен әдістер тергеу әрекеттерінің тиімді және нәтижелі жүруіне бағытталған. Олар қылмыстық іс жүргізу заңында көрсетілмеген, заң қалпының мазмұнымен қамтылмаған. Бірақ, криминалис-

тика ұсынған кез келген әдіс, тәсіл, не құрал іс жүргізу заңы шеңберінен шықпауы тиіс және заңға қайшы болмауы керек.

Криминалистика *қылмыстық құқық ғылымымен* де тығыз байланыста. Қылмыстық құқық ғылымы қоғамға қауіпті әрекеттердің қайсысы қылмыс қатарына жататынын көрсетіп, әр қылмыстың қылмыс құрамдық белгілерін негізге ала отырып, криминалистік талдау жүргізіп, қылмысты ашуға керекті белгілерді нақтылап, қылмыстық іс бойынша дәлелденуге тиісті мән-жайларды, шешетін сұрақтарды белгілеп және қылмыстарды тергеу жолдарын көрсетіп отырады.

Криминология криминалистикаға жақын ғылымдардың бірі болып саналады. Бұл ғылым қылмыстың болу себептерін, оның әлеуметтік негіздерін және түр аралық өзгешеліктерін, оның алдын алу шараларын қолдану тәсілдерін зерттейді. Криминология қағидаларын негізге ала отырып, криминалистика тергеушінің жеке істерді жүргізгенде қылмыстың болуына ықпал еткен жағдайларды толық анықтап, бұл себептер мен жағдайларды жою үшін қандай әрекеттер жүргізуі керектігін белгілейді.

Ұзақ уақыт бойы криминалистика мен азаматтық құқық арасындағы қарым-қатынас төменгі деңгейде болып келді. Қазіргі кезде нарықтық қатынастардың өсуіне байланысты және шаруашылық дауларды шешуде сот реттеуінің рөлі көтерілген кезде бұл қарым-қатынастар кеңейіп, күшейе түсті. Негізінен бұл жұмыс криминалистік зерттеулер мен сараптауларды (трасологиялық, құжатты зерттеу және т.б.) пайдалану арқылы жүргізіледі.

Криминалистика жедел-іздістіру қызметі мен ол қолданылатын арнаулы техникамен де тығыз байланыста.

Криминалистика ғылымы әкімшілік құқық және қылмыстық атқару құқығымен өзара байланысты.

Криминалистика және қылмыстық статистика.

Криминалистика және сот сараптамасы (экспертологиясы).

Аталған ғылымдар мен пәндерден басқа криминалистика қылмысты зерттеуге қатысты ұғымға кіретін сот медицинасы, сот психиатриясы, сот психологиясы пәндерімен де тығыз байланысты, өйткені қылмысты ашу, оны тергеуге арналған криминалистік тәсілдер, тергеу іс-әрекеттерін жүргізу әдістері осы жоғарыда аталған пәндердің қағидаларын құрайды.

Криминалистика тек заң ғылымдары ғана емес, сонымен қатар басқа ғылымдармен де, атап айтқанда қоғамдық ғылымдар – философия, этика, логика, психология, педагогика және т.б., жаратылыстану және техникалық ғылымдар – биология, медицина, физика, химия, математика, геометрия ғылымдарымен де байланысты, өйткені қылмысты тез арада ашу үшін, өз әдістерінің нәтижелігін арттыру үшін, криминалистика жоғарыда аталған ғылымдарда қолданатын тәсілдер мен әдістерді, техникалық құралдарды өз қажетіне бейімдеп, қолданып отырады.

Криминалистика дамуының қысқаша тарихы

Қандай да болмасын ғылыммен танысқанда, білген оның тарихы, пайда болу мен даму сатыларын білген жөн.

XIX ғасырда Еуропа мен Америка елдерінде ғылым мен техниканың айқын дамуы кәсіби ұйымдасқан қылмыстардың көбеюіне, ал ол өз кезегінде техника мен байланыстың жаңа құралдарының пайда болуына ықпал жасады. Мемлекеттердің жазалау органдарының бұрынғы пайдаланып келген құралдары мен әдістері енді қылмыстардың күрделі түрімен күресте дәрменсіз болып қалды. Бұл XIX ғасырдың соңына қарай жаңа ғылым саласы – криминалистиканың қалыптасуына себепші болды.

Жаңа ғылымның іргетасын қалаған бірнеше ғалымдар ішінде алғашқысы Франция ғалымы Альфонс Бертильон болды. Ол криминалистік тіркеудің, антропометриялық әдісін, сигналетикалық фотосурет негізін, оқиға болған жердегі метрикалық фотосуретке түсіруді, сөзбен айтқан бейнені шығаруды қалыптастырды.

1882 жылы австрия сот тергеушісі Ганс Гросстың «Криминалистика жүйе ретінде сот тергеушілеріне жетекші құрал» атты жұмысы жарық көрді. Бұл еңбегінде автор сол кездегі қылмысты тергеудің жаңа әдістері мен тәсілдерін көрсетіп, олардың жаңа өңделу жолдарын көрсетті. Бұл кітапта Г.Гросс жаңа ғылым саласын «криминалистика» терминімен атауды тарихта бірінші болып ұсынды. Осы кезең, криминалистика – ғылымының жаңа саласы ретінде қалыптасуының басталуы болып саналады да, Ганс Гросс криминалистиканың негізін қалаушы деп танылады.

Ағылшындар Вильям Гершель, Генри Фольдс, Френсис Гальтон, Эдвард Генри қазіргі трасология бөлімі ретінде дақ-

тилоскопияның негізін қалаған. Ал, Францияда Эдмон Локар өзінің «Қылмысты тергеудегі ғылыми әдістер» және «Криминалистикадан басшылық» және т.б. жұмыстарында заттай айғақтарды зерттеу әдістемелерін шығарды.

Швейцария ғалымы Рудольф Арчибалд Рейс «Қылмысты тергеудің ғылыми техникасы» еңбегін жазып, дүние жүзінде ең бірінші болып сараптама-криминалистік лабораториясын құрып, полиция қызметкерлерін заттай дәлелдемелерді зерттеудің ғылыми әдістеріне үйрететін оқыту курстарын ұйымдастырды.

Криминалистиканың дамуына Ресей криминалистері де үлкен үлес қосты. «Құжаттардың сот сараптамасы, оны қолдану мен жүзеге асыру» кітабының авторы Е.Ф. Буринский 1903 жылы Петербургте бірінші сот-фотосурет лабораториясын іске қосты. С.Н. Трегубов өзінің (1915) «Қылмыстық техниканың негізі» атты практикалық жұмысында қылмысты ашуда, тергеуде ғылыми-техникалық құралдарды қолдану жолдарын ашып көрсетті. Ал, Б.Л. Бразоль «Тергеу бөлімі бойынша очерктер. Тарих. Тәжірибе» (1916) шығармасында тергеу қарауы тактикасын қарастырды.

XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында ресейлік сот-сараптама мекемелерінің жүйесі пайда болды. 1892 жылы Петербургтің сот палатасы прокурорының сот фотографиялық лабораториясы, 1812 жылы Петербургте ғылыми-сот сараптама кабинеті құрылып, кейін (1913–1914) осындай мекемелер Мәскеуде, Киевте, Одессада ашылды.

Ресей криминалистері 1917 жылғы Қазан революциясынан кейін де криминалистиканың дамуына үлкен үлестер қосты. Өткен ғасырдың 20 жылдарында қылмысты ашу мен тергеуге, тергеу әрекеттерін жүргізу мәселелеріне байланысты көптеген жұмыстар жарық көрген. Солардың ішінде П.С. Семеновскийдің «Дактилоскопия – тіркеу әдісі ретінде» атты монографиясы (1923), С.М. Потаповтың «Сот фотографиясы» атты оқулық құралы (1926), И.Н. Якимовтың «Қылмыстық құралдар мен тәсілдерді қолдану» атты жұмысы (1925), сонымен бірге оның осы жылы шыққан «Криминалистика» (1925) кітабы Ресейде шыққан бірінші оқулықтар болды.

Совет үкіметінің даму кезінде криминалистиканың көптеген мәселелерін дамытқан белгілі ғалым-криминалистер ішінде В.И. Громов, С.А. Голунский, А.И. Винберг, Е.И. Зицер, Б.М. Шавер, Н.В. Терзиев, Б.И. Шевченко, Б.М. Комаринец, Л.Е. Ароцкер, А.А. Эйсман, А.Р. Ратинов, Р.С. Белкин, Н.П. Яб-

локов, И.М. Лузгин, Гинзбург және тағы басқаларды айтуға болады.

Криминалистиканың қылмысты ашуда және тергеуде қолданылуының негіздері

Қылмысқа қарсы күресу практикасында тергеу және жедел-ізвестіру органдарының жұмыстарын одан әрі жетілдіріп, іскерлікпен қолдануда криминалистиканың ғылыми негіздерін игеру өте қажет.

Елімізде жүріп жатқан әлеуметтік өзгерістерге байланысты соңғы жылдарда қылмыс өрши түсіп, оның ішінде аса қауіпті де күрделі қылмыстардың жасалу саны одан әрі өсіп отыр.

Сондықтан тергеу органдарының жұмысын одан әрі жақсарту үшін, қылмысты ашуда, тергеуде нәтижелі және тиімді тәсілдерді жан-жақты пайдаланылу уақыт талабы. Болған қылмысты тез арада ашып, қылмыс жасаған адамдарға тиісті жаза тағайындау қылмысқа қарсы күрестің нәтижелігін арттырады, кейбір адамдарды қылмыс жасаудан сақтандырады.

Криминалистика тергеу және басқа да құқық қорғау органдарының жұмысының іскерлігін арттыруға үлкен әсер етеді, өйткені криминалистика тергеу практикасын талдап, қорыту арқылы, қылмысты ашуға бейім тәсілдерді тауып, оларды қолдану үшін керекті техникалық құралдарды тергеу қызметкерлеріне дайындап беріп отырады.

Болған оқиғаны жан-жақты және объективті түрде анықтау үшін тергеуші орын алған жағдайды дұрыс болжап, жасалған қылмыс әрекетінің тетігін ойымен қалыптастыруы тиіс. Ал жасалған қылмыстың үлгісі тергеушінің ойында дұрыс қалыптасуына қажет заттай дәлелдемелердің толық табылуы оларды терең талдауға көп мүмкіндік береді.

Сонымен, криминалистика адамдардың екі түрлі іс-әрекеттерін, яғни қылмыс жасаған адамның қылмысты іс-әрекетін және тергеушінің қылмысты ашуға байланысты жүргізетін криминалистік тәсілдер мен әдістерді қолдануға байланысты жұмысын зерттейді.

Қылмысқа қарсы күрестің нәтижелігі және табыстылығы тергеуші және жедел-іздеуші органдардың өзара қарым-қатынасының дұрыс қалыптасуына көп байланысты. Аталған екі органның өзара қарым-қатынасы Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 65-бабында көзделген. Атап